

Přednášky České společnosti novořeckých studií
Διαλέξεις της Τεχνικής Επιχείρας Νεοελληνικών Σπουδών

NEOGRAECA BOHEMICA

(9)

Jannis Ritsos

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

V květnu letošního roku vzpomínalo Řecko stého výročí narození básníka Jannise Ritsose, jednoho z nepřekladanějších básníků moderní řecké literatury.

Jannis Ritsos se narodil 1. května 1909 (podle nového kalendáře 14. května) v malebném přístavním městě Monemvasia na jižním cípu Peloponésu. Jeho otec zde kdysi vlastnil rozsáhlý kus půdy, který však ztratil ještě za básníkova dětství. Tato osudná rána vyvolala u něho šilenství, otec, podobně jako Ritsosova sestra, zemřel v ústavu pro duševně choré, matka a starší bratr podlehli tuberkulóze. Rodný dům v hradbách benátské pevnosti zpustl. Starý, sešlý dům se později v Ritsosově poezii stal nejen obrazem jeho těžkého dětství, ale i symbolem zanikající historické epochy:

*Ty dva pokoje, které jsme si nechali,
studené a holé, vysoké, snad proto,
abychom nahlíželi na věci shůry,
trochu z dálky, abychom měli pocit,
že vidíme a ovládáme náš osud.*

*Tyto dva pokoje visí v nekonečné noci
jako dvě zhaslé svíčky na opuštěném břehu.*

*Mrtvý dům
(To vezgó spíti, 1959)*

Něštětí tehdy nepostihlo jen osobní život básníkův, ale celý národ. Po porážce Turky se začátkem dvacátých let navždy zhroutil ideologie Velké myšlenky, naděje na obnovu řecké vlády na půdě bývalé byzantské říše. Řecko muselo přijmout 1,2–1,5 miliónu křesťanů z Malé Asie výměnou za půl miliónu muslimů z Řecka, což vyvolalo velké hospodářské a politické problémy, proces, v němž Ritsos stál vždy na straně chudých a slabých. Pokus o demokratické zřízení v letech 1928–1932 se nezdařil, byla obnovena monarchie, která roku 1930 pomohla k moci Metaxasově diktatuře.

Po gymnasijských studiích odešel Ritsos roku 1926 do Atén. V té době se věnoval studiu baletu, výrazovému tanci, někdy i malířství, ale nedostatek finančních prostředků jej přiměl hledat obživu v advokátní kanceláři i v obchodu. Jeho hlavním životním cílem však zůstává poezie. Své první verše uveřejnil v literární příloze k encyklopedii *Μεγάλη Ελληνική Εγκυκλοπαίδεια* (Velká řecká encyklopedie) a na stránkách levicových časopisů *Προσπάσις* (Radikál), *Νέοι Προποίοι* (Mladá avantgarda) a *Νεολαία* (Mládež). Osud jeho rodiny v něm vždy vyvolával pocit izolace a samoty:

Redakce se omlouvá za chybně uvedené údaje v článku „Zázračný pramen“ *Panny Marie Vlacherské* (rozbor vody, str. 96), v č. 8.

Oprava: rádek 3 – tvrdost celková (°N), rádek 12 – Radium (mBq/l).

Stojím zde sám a bez pomoci

*obklípen pouze verši – mými věrnými druhy v boji,
jen hvězdy se staly ochranou mého čela,
jen tak mohu beze strachu potírat verše nepřátele.*

Traktory

První sbírku veršů vydal Ritsos roku 1934 pod názvem *Τρακτέρω* (Traktory). Vzorem mu byla ruská poezie, zvláště Majakovskij. Již tehdy se Ritsos projevil jako „básník bezvýznamných věcí“, ve verše se u něho měnily domovní klíče, staré křeslo, prach nábytku, štěbetání ptáků. Když později pracoval na překladu antologie české a slovenské poezie (téměř celý její náklad byl zničen za diktatury junty), byl mu velmi blízký Jiří Wolker.

V roce 1935 vyšla druhá Ritsosova sbírka *Πυραμίδες* (Pyramidy), v básních této sbírky se objevují už předtuchy hroziící války – *Γράμματα για το μέτωπο, Γράμματα απ' το μέτωπο* (Dopisy na frontu, Dopisy z fronty), která nejvíce postihne prosté lidi, matky, které částo v nouzi vychovály své syny.

Postava nešťastné matky se stala hlavním motivem básně *Επατέριος* (Žalozpěv) z roku 1936. V této básni, nářku matky nad tělem zastřeleného syna, se snad odráží vliv Gorkého básně *Ματρίκα*, jejíž překlad tehdy vyšel v časopise *Πόσειδάσις*. Především se tu ovšem projevuje Ritsosovo úzké spojení s řeckou orální folklorní poezií, s písněmi zvanými *μιρολόγια*. Ukazuje na to i forma verše, patnáctilabičný jamb, tradiční verš lidové poezie. Báseň je zároveň ovlásem skutečné události: v květnu 1936 došlo v Soluni k demonstracím, které byly 9. května 1936 krvavě potlačeny. Básní *Επατέριος* vrcholí Ritsosova tvorba třicátých let. Báseň je nejen výrazem smutku nad obětí, ale i oslavou hrdinství – matka zaujme místo padlého bojovníka. Některé sloky této básně zhudebnil známý řecký skladatel Mikis Theodorakis (vynikající sloky *Να μάχι jsi, symu, odešel; Να nebi zhasly hvězdy; Symu, jaký los ti byl určen*):

*Symu, teď já jdu k tvým bratrům a místím s nimi svůj hněv,
tvou pušku jsem si vzala, ty, můj pláčeku, spi.*

Název básně *Επατέριος* je i narážkou na církevní mariánský hymnus *Επατέριος ύμνος*, nářek Bohorodičky nad ukřižovaným synem.

4. srpna 1936 došlo v Řecku k fašistickému převratu a vlády se ujal generál Metaxas. Na základě jeho příkazu bylo tehdy pod sloupy chrámu Dia Olympského spáleno množství zakázaných knih, mezi nimi i díla Ritsosova. Ritsosovy básně následujícího období se nyní vyjadřují symboly, alegoriemi a narážkami a formální inspiraci čerpají ze soudobé francouzské poezie (Aragon, Elaud) a používají volný verš. Tehdy vzniká *Το τραγούδι της αδελφής μου* (1937, Píseň mé sestry) věnovaná sestře, která zemřela v ústavu pro duševně choré. Nářek nad smrtí se v závěru básně mění v oslavu věčného života:

Slunce, ach slunce

*Můj otče a ochrano,
nyní mé ohebné prsty
se mohou konečně dotknout
světých stránek vesmíru,
má křídla*

*už žádné řetězy nepoutají k zemi
nesmrtečný je sluneční svět,
silnější, sestro, než trá láska
silnější než má láska.*

Po této sbírce následují v krátkých intervalech další sbírky: *Εξαπλή συμφωνία* (1938, Jarní symfonie) a *Το επιβιβήσιο του ωκεανού* (1940, Pochod oceánu). Volba hudební terminologie – symfonie, pochod – není náhodná, přesto, že se Ritsos ve své tvorbě vzdal tradičních hudebních prostředků, jakými byly rytmus a strofy, a přilhl spíše ke stavbě celé kompozice. Báseň *Το επιβιβήσιο του ωκεανού* je snad vzpomínkou na moře, jež bylo tak blízké jeho rodnému domu.

Vpád italské armády na řeckou půdu 28. října 1940 znamenal i pro Řecko začátek účasti na 2. světové válce. Málo úspěšným Itálům přišla 6. dubna 1941 na pomoc německá armáda. 21. dubna 1941 Řecko kapitulovalo a podobně jako v jiných obsazených evropských zemích tu nastala doba odboje, kterého se účastnili i kulturní pracovníci. V té době uveřejnil Ritsos sbírky *Παλιά μαζούρα σε ορθό βροχίς* (1943, Stará mazurka v rytmu deště) a *Λοζμασία* (1943, Zkouška). Básně té doby později soustředil ve sbírce *Αργύπνια* (1954, Nespavost).

Pro Řecko ovšem rok 1945 nebyl posledním rokem války. Už v roce 1944 vypukla v Řecku bratrovražedná občanská válka, která trvala až do roku 1949.

V letech 1945–1947 pracoval Ritsos na lyrickém dramatu *Πόλεμος* (Válka) a na poémě *Ρομιοσύνη* (Řectví). V těchto skladbách oslavoval hrdinství národa a všechny boje za svobodu, které řecký lid vedl od doby bojů středověkého hrdiny Digenise Akrity, přes boje kletů proti Turkům až po odboj proti německé okupaci:

Tiše, každou chvíli se ozvou zvony:

*tato země patří jen jim a nám,
hluboko v zemi v složených rukách
drží prouaz zvonu, bdí a na okamžik čekají,
čekají, nespí, neumírají,
čekají, aby zvolní Vzkříšení! A tato země
patří jim a nám – nikdo nám ji nemůže vzít.*

Řectví (1966)

Léta 1948–1952 strávil Ritsos v koncentračních táborech na ostrovech Limnos, Makronisos a Ajos Efstratios, ale ani v této době jeho pero neodpočívalo. Sbírkou *Πέτρινος χρόνος* (*Μακρονησιώτικα*), (Kamenný čas, verše z Makronisu) vydal teprve roku 1951 v zahraničí s touto poznámkou: „Tyto básně byly napsány v září a říjnu 1949 na ostrově Makronisos ... rukopisy byly zakopány do země v zapečetěných lahvích a vykopány roku 1950.“ Mezi básněmi napsanými v táboře na Ajos Efstratios se nachází také *Γράμμα στο Ζολιό Κιουζί* (Dopis Jolietu Curiemu) z roku 1950, jejíž francouzský překlad učinil básník známým i mimo řecký svět.

Po skončení občanské války v Řecku se Ritsos vrací od politických k reflexivně-lyrickým námětům. V té době vzniká jedna z jeho nejlepších básní – *Σονάτα του σεληνόφωτος* (1956, Sonáta měsíčního svitu). Už začátkem roku 1957 vyšel její francouzský překlad, jímž Ritsos trvale vstupuje do světové poezie. Báseň má všechny rysy Ritsosovy poezie: filozofický obsah, hudební motivy a scénickou koncepci. Jejím postavami jsou stará žena v černém šatu a mladý muž. Kritikové v těchto dvou postavách viděli střet zanikajícího světa s nastupujícím obrozeným lidstvem. Je ovšem sporné, zda si čtenář smí dovolit takovou zjednodušující interpretaci. V jedné ze svých básní Ritsos říká:

*Jsou verše a někdy i celé básně,
sám nevím, co mají znamenat.
Nevím to. Máš právo se ptát,
ale neptej se mě – já to nevím.*

Výrazem nesnadné cesty od člověka k člověku je báseň *Η γρήγορα* (1960, Most). I tato básně má scénickou koncepci s režijní poznámkou v úvodu: „Osm mužů, přítel, kteří snad sledovali společný cíl, možná byli společně pronásledováni a vypovězeni, snad poděpsali společně prohlášení týkající se lidských práv nebo míru.“ Devátá postava se před nimi ospravedlňuje, vysvětluje své stanovisko, ale její „pravá nezávislost“ se ukáže být jen strachem z činu. Obraz „mostu“ patří k obrazům Ritsosovy poezie stejně jako obraz „pustého domu“, ale i „zářícího slunce“.

Cyklem *Μαγνησιές* (Svédectví) chtěl básník vypořádat o obyčejných věcech a jevech, být jen svědkem jejich existence. Tento cyklus se stal jakýmsi komentářem k básnickovu životu a tvorbě.

Období pokusu o národní smíření v Řecku v druhé polovině padesátých let umožnilo, že Ritsosovi byla roku 1957 udělena státní cena za lyrickou poezii.

Na přelomu padesátých a šedesátých let dostává Ritsos jako levicový básník pozvání do tehdejších zemí východní Evropy, do Bulharska, Sovětského svazu a Rumunska. Tyto cesty jej inspirovaly ke sbírce *Η αρχιτεκτονική των δέντρων* (1958, Architektomika stromů). Do tehdejšího Československa byl pozván v letech 1960 a 1962. Během tohoto pobytu vznikl cyklus *Χωματινές λεπτομέρειες* (Chromatické detaily, český překlad vyšel pod titulem *Proměny* nože roku 1962). Během svého zdejšího pobytu pracoval Ritsos také

na překladu *Antologie české a slovenské poezie*, který vyšel roku 1966 (*Ανθολογία Τσέχων και Σλοβάκων ποιητών*), zachovalo se však jen málo výřsků, téměř celý náklad byl zničen za vlády junty. Jakýmsi básnickým deníkem jeho cesty do Československa jsou též básně *Οστράβα* (1962, Ostrava) a *Μπρατσιλάβα είναι αργάτη* (1963, Bratislava je láska).

Básník současně pracoval na dalších sbírkách: *Οι γειτονιές του κόσμου* (1957, Čtvrtě světa), *Όταν έρχεται ο ξένος, Ανοπώτατη πολιτεία* (1958, Až přijde cizinec, Nepokořené město), *Το παράθυρο* (1960, Okno), *Ο Μαύρος Άγιος* (1961, Černý světec). Překvapivě projevuje v té době i zájem o básníka z počátku 20. století dílem *Λώδεκα ποιήματα για τον Καβάφη* (Dvanáct básní pro Kavafise).

Začíná však také rozvíjet svůj zájem o scénickou poezii v divadelních hrách *Πέρα απ' τον Ισθμό των κυπαρισίων* (1958, Za stínem cypřišů) a *Μια γυναίκα πλάι στη θάλασσα* (1958, Žena na břehu moře). Návštěvy východoevropských zemí vzbuzovaly u něho zájem i o překlad jejich poezie. Překládá Ehrenburga, Bloka a Majakovského.

V prosinci 1962 uveřejnil Ritsos dvě sbírky, které spolu s básní *Σονάτα του σεληνόφωτος* tvoří trilogii: *Το νερό σπίτι* (Mrtvý dům) a *Κάτω απ' τον Ισθμό του βουνού* (Ve stínu hory). V ní se básník vrací k věčnému problému svobody a nezávislosti jedince, jeho vztahu k lidské společnosti.

Významné jsou skladby z druhé poloviny šedesátých let, v nichž básník hledá výrazové možnosti v symbolech čerpaných z antické mytologie, jimiž se ovšem snaží řešit problémy soudobé lidské společnosti: *Φιλοζήτης, Περασφόνη* (1965–1970, Filoklétés, Persefone), *Ορέστης* (1966, Orestés), *Αγαμέμνων* (1970, Agamemnón), *Η επιστροφή της Ιφιγένειας, Χρυσόδεμης, Ισμήνη* (1972, Navrát Ifigenie, Chrysothemis, Isméné), *Αίας* (1967–1969, Aias), *Ελένη* (1970, Helena), *Φαίδρα* (1974–1975, Faidra). Tato díla jsou shromážděna ve sbírce *Τέταρτη διάσταση* (Čtvrtá dimenze).

Dlouhé období junty v letech 1967–1974 přináší opět degradaci a útlak kultury v Řecku. Ritsos je zatčen hned v den převratu 21. dubna 1967, internován na ostrově Jaros a je mu zakázána jakákoliv spisovatelská činnost. Po roce a půl je ze zdravotních důvodů propuštěn z internačního tábora, převezen na ostrov Leros a později je mu jako místo pobytu určen ostrov Samos (Karlovasi). Ostrov se stal jakousi jeho druhou vlastí, oženil se zde s lékařkou F. Georgiadisovou a narodila se mu dcera Eri. V těch letech vznikají cykly *Πέρες Επανάληψεις Κυρλιόσωμα* (1972, Skály, Opakování, Mříže). Svou vlast v nich vidí jako zpustošenou zemi:

*Pusté vinice, kameny, trny, džbán,
malé, vyschlé pole, po léta zavřený dům.*

Nemožnost vyjádřit svobodně vlastní myšlenky vede v těchto letech k zašifrovanosti jeho veršů ve sbírkách *Χειρονομίες* (1972, Gesta) a *Λιτάδρομος και σάια* (1973, Chodba a schodiště).

Prvním signálem probouzejícím se kulturní fronty v Řecku je sborník *Λεωκαρχτώ κείμενα* (1970, Osmnáct textů, později *Νέα κείμενα I* a *Νέα κείμενα II*, Nové texty I a Nové texty

II), jehož se Ritsos účastní dramatisovanou básní *O αφανισμού της Μήλος* (1969, Zničení ostrova Milos).

Roku 1973 vychází cyklus *Λεκαοχώλιανοί* (Osmnáct básní trpné vlasti) složený v patnáctislabých dvojevšších připomínajících lidovou poezii a zhudebněných M. Theodorakisem. Roku 1974 v době kyperských událostí vychází *O έμνος και θρήνος της Κύπρου* (Hymnus a nářek nad Kyprem). Tyto události měly za následek pád diktatury v Řecku. V té době pracoval Ritsos na cyklu *Καρόλβασι της Σιάμου* (Karlovasi na Samu) a hned zpočátku vyjádřil novou naději:

Ζντιμ pouze jedno slovo a vyslovuji je s pláčem.

*To slovo znám, tím slovem jsem, tomu slovu dávám vzlet,
tomu slovu mne učili mrtví v bezesných nocích
pod tíhou kamenů, jimiž nás kamenovali,
to jediné slovo: Svoboda, svoboda, svoboda!*

Roku 1975 obdržel Ritsos čestný doktorát Aristotelovy univerzity v Soluni, je symbolické, že to byl v Řecku první doktorát napsaný v lidovém jazyce. Tím ale Ritsosova činnost nekončila. Následuje např. skladba *Τερατώδες αριστούργημα* (Obrovské mistrovské dílo), v níž autor věnuje několik veršů „černým sochám na Karlově mostě“ a kterou podtitul zprůstňuje slovy „Vzpomínka tichého člověka, který nic nevěděl“. Prozaickým dílem je *Εισο-νοστάσιο Ανωνύμων Αρίων* (1983–1986, Ikonostas bezejmenných světců).

Jannis Ritsos zemřel 11. listopadu 1990 a zanechal za sebou řadu nevydaných sbírek. Některé z nich byly vydány pod názvem *Αργά, πολύ αργά, μέσα στη νύχτα* (1987–1989, Pozdě, velmi pozdě, uprostřed noci). Ritsos je autorem více než sta děl nebo sbírek. V češtině vyšly *Dopsis Joliotu Curiemu* (1952), *Nespravost* (1959), *Ostrava* (1962), *Proměny nože* (1963), *Sonáta měsíčního světa a menší básně* (1976). V rozhlasu bylo hráno drama *Žena na břehu moře* (1968), ukázky z autorova díla byly vybrány pro antologii *Bálá v sousedství modré* (1986). Množství překladů jednotlivých básní bylo uveřejněno v denním tisku a v kulturních revuích. Překlad by si nepochoybně zasloužila i některá melodramata na antické náměty.

Γιάννης Ρίτσος

RŮŽENA DOSTÁLOVÁ

To Máio του 2009 γιόρτασε η Ελλάδα την εκατοστή επέτειο της γέννησης του Γιάννη Ρίτσου, ποιητή που ανήκει στους περισσότερο μεταφραζόμενους εκπροσώπους της νεότερης ελληνικής ποίησης.

Ο Γιάννης Ρίτσος γεννήθηκε την 1η Μαΐου 1909 (σύμφωνα με το καινούριο ημερολόγιο στις 14 Μαΐου) στη γραφική Μονεμβασιά της νότιας Πελοποννήσου. Στην περιοχή αυτή διέθετε ο πατέρας του μεγάλα κτήματα, τα έχασε όμως όταν ο Ρίτσος ήταν ακόμη παιδί. Το γεγονός αυτό προκάλεσε στον Ελευθέριο Ρίτσο παραφροσύνη, ο ίδιος, όπως και η κόρη του, πέθανε σε κλινική για ψυχικά ασθενείς. Η μητέρα και ο μεγαλύτερος αδερφός του Ρίτσου πέθαναν από φυματίωση. Το πατρικό σπίτι του ποιητή, κλεισμένο μέσα στα τείχη ενός βενετικού φρουρίου, ερημώθηκε. Αργότερα η εικόνα του έρημου ρημαγμένου σπιτιού έγινε στην ποίηση του Ρίτσου σύμβολο των δύσκολων παιδικών του χρόνων, αλλά επίσης μιας ιστορικής εποχής που τελειώνει:

Κι αυτά τα δυο δωμάτια που κρατήσαμε

Τα πιο ψηλά, τα πιο γυμνά, τα πιο ψηλά, είναι ίσως

Για να κοιτάξουμε τα πράγματα από πάνω

Κι από κάτω μακριά, για να έχουμε την αίσθηση

Πως εποπτεύουμε και δεσπόζουμε τη μοίρα μας προπάντων

Κι αυτά τα δυο δωμάτια κρέμονται μες στην απέραντη νύχτα

Σε δυο σβηστά φανάρια της πιο έρημης παραλίας.

Το νεκρό σπίτι (Φανταστική και αυθεντική ιστορία μιας πανάρχαιας ελληνικής οικογένειας, 1959)

Η εποχή αυτή ήταν δύσκολη όχι μόνο για την προσωπική ζωή του ποιητή, αλλά για όλο τον ελληνικό λαό. Μετά την ήττα από τους Τούρκους κατέφερε στις αρχές τις δεκαετίας του '20 η ιδεολογία της Μεγάλης Ιδέας, η ελπίδα για την ανανέωση της ελληνικής κυριαρχίας στα όρια της πρώην βυζαντινής αυτοκρατορίας. Κατά την ανταλλαγή πληθυσμών δέχτηκε η Ελλάδα 1,2–1,5 εκατομμύριο χριστιανούς από τη Μικρά Ασία έναντι μισού εκατομμυρίου μουσουλμάνων από την Ελλάδα. Αυτό το γεγονός προκάλεσε μεγάλους οικονομικούς και πολιτικούς προβληματισμούς στη χώρα, μια διαδίκασια κατά την οποία ο Ρίτσος στεκόταν πάντα στο πλευρό των φτωχών και αδυνάτων.

Η προσπάθεια εγκατάστασης δημοκρατικού καθεστώτος στα 1928–1932 απέτυχε, ξαναεγκαταστάθηκε η μοναρχία η οποία το 1930 διενόκλωνε την άνοδο της δικτατορίας του Μεταξά.

Το 1926, μετά τις σπουδές στο Λύκειο, ο Ρίτσος φεύγει για την Αθήνα. Αυτή την εποχή